

Régen elzengtek József Attila napjai, de lírája nem halt meg – bocsánatot kérek, kedves Babits Mihály. Messze a költő születésének 100. évfordulója, az ún. „hosszú centenáriumnak” (2002–2008) is már vége, de a róla folyó, a rá hivatkozó, az őt folyamatosan közénk invitáló diskurzus nem szűkölt, hanem inkább szélesedett és pluralizálódott. József Attila idézettségi indexe folyamatosan nő a mindennapi nyelvi reflexiókban, a közirói asszociációkban. A tudományos recepciót is elkerülte a kampányok utáni másnaposság szindrómája: tanulmányok, monográfiák, konferenciák, szakmai

Agárdi Péter 37

EGY FÖLZAKLATÓ TUDOMÁNYOS KÖNYV JÓZSEF ATTILÁRÓL

Tverdota György:

Zord bűnös vagyok, azt hiszem.

József Attila kései költészete

eszmecekerék feltűnő sokasága bizonyítja, hogy a költői és prózaírói életmű megannyi titka értelmezésre vár. S a 21. század második évtizedének küszöbén, a társadalmi-szellemi kihívások és az ún. elvárási horizontok viharos átrendeződése évadján a „régí” József Attila-problémák is új kérdésfeltevéseket és válaszokat, új szakmai olvasatokat és értelmezési ajánlatokat provokálnak. Nem lankadt a kutatói kedv, sőt egy fiatal irodalmárgeneráció is egyre hangosabban és szuverénebben kér szót a József Attila-tudomány asztala mellett. Tverdota György műhelyében sem állt meg az idő, sőt, levette a centenárium olykor mégis csak protokolláris és szervezési jellegű, gyakran időrabló, bár édes terhét – láthatólag – folytatja verselemzési sorozatát.¹ A József Attila-életmű készülő, alapvetően *szocializációs és identifikációs szempontú* (s ezek felől poétikai, eszme- és irodalomtörténeti jellegű) összegező értékeléséhez vezető úton csak látszólagos kitérő a kétkötetes Németh Andor-monográfia,² miként az elmúlt évekből való számos textológiai, eszmetörténeti írás és előadás is.³ Tverdotát az életmű és sors teljessége, a kor és a költő viszonya a maga sokoldalúságában foglalkoztatja, ezért kutatja-értelmezi együtt s egyszerre a költői és prózai szövegeket, az irodalomszociológiai és az emberi kontextust, a személyiség karakterét, életvitelét, identitásküzdelmét s nem utolsósorban József Attila korabeli és utókorai recepcióját, kultuszát.

Régóta foglalkoztatja Tverdotát az ún. *kései József Attila-téma* is, vagyis az: milyen élményi, világszemléleti, líratipológiai és hangváltozás érhető tetten 1934-től a költő munkásságában. Vajon a freudista ihletések, a *semmi, az ős patkány, a bűn, az isten* és a *halál* életbeli kihívásai és metaforái,

az elkomoruló személyes és európai horizont, a baloldali meggyőződés áthangolódása, az egzisztencializmus világgépének egyes tételeivel való analógiák stb. új korszakot hoztak-e nála s ha igen, mennyiben? Már a kortársakat foglalkoztatta ez a tematizáció; Bori Imre, majd Németh G. Béla, újabban

38 Kulcsár Szabó Ernő és követői innovatív – bár akkor s azóta is több ponton vitatott – elemzésekkel válaszoltak e kérdésre és a diszkontinuitásra tették a hangsúlyt. Domináns vélekedéssé vált, hogy a totális disszonancia, egyfajta halálteleológia, az *én* ún. későmodern szétesésének, decentralódásának, fölszámolásának periódusát olvassák ki a versekből. Tverdota sem most szembesült először e problematikával, írt-vitatkozott róla korábban is, de most érezhette elérkezettnek az időt arra, hogy átfogóan szembenézzon az egész periódussal és a vele kapcsolatos – korántsem csupán líratipológiai, poetológiai érdekű – kérdésekkel. Ehhez a *bűn-motívum* centrális szerepének elemzésében látott átfogó lehetőséget: „ha van vízvázlat az érett korszak korábbi időszetele és a kései költészet között, akkor ezt a bűn témájának fordulatszerű előtérbe kerülésében s a belőle származó szemléleti és poétikai következményekben jelölhetjük meg” – írja a bevezetőben. Ambíciója ugyanakkor az is, hogy „ha a bűn témájával foglalkozunk a kései József Attila verseiben, tiszta vizet öntünk a pohárba, legendákat oszlatunk el.”

Az egyes ember, különösen a fiatalok számára, de az egész társadalmi nyilvánosságban és a közbeszédben a *bűn* és az őt körülölelő *erkölcsi, jogi, lélektani, vallási, morálteológiai, ideológiai, kriminalisztikai, jogpolitikai, filozófiai erőter* ma az egyik legneuralgikusabb s felettebb aktuális „téma” (a szerző sem gondolta volna ezt ilyen mértékűnek az előadások, 2010 őszén). Ezért volt szerencsés a műfajválasztás: egyetemisták és doktorandusok előtt, fesztelen, de tudományos argumentációjú előadássorozatban tenni kísérletet az átfogó elemzésre. Ennek a pécsi előadássorozatnak a szerkesztett szövege jelent most meg könyvalakban, olyan érvelési stílusban, amely őrzi az eredeti előadás oldottabb, a hallgatói-olvasói aggályokra, kérdésekre, asszociációkra, véleményekre is reflektáló, szolidan didaktikus, mindazonáltal diszkurzív (tehát nem apodiktikus) karakterét. Tverdota könyvének különleges értékei a *verselemzések*, amelyeket szervesen összekötnek a motívumadattárak és toposzátvilágítások, valamint az élmény-, vallás-, eszme- és kultúrtörténeti fejtegetések. A többnyire meggyőző (ha nem is mindig teljességre törekvő) versanalízisek akár önállóan is helytállnak magukért, folytatva-kiegészítve Tverdota korábbi műelemzéseit. A legfontosabbak közülük (itt tudatosan nem használok a címek felsorolásánál némelyik esetében szakszerűen megkövetelhető []-et): az *Egy költőre*; a *Magad emésztő*; a *Harag*; a *Judit*; a *Mama*; az *Iszonyat*; az *Én nem tudtam*; a *bűn*; a *Mint gyermek...*; az *Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás írataiból*; a *Kései sírató*; a *Nagyon fáj*; a *Ki-be ugrál*; a *Bukj föl az árból* és végül a *Tudod, hogy nincs bocsánat*.

A verselemzések interpretáló hangvételűek, nem riadnak vissza egy-egy élmény, fogalom, metafora alapos kibontásától, ha kell, megfejtésétől, olykor az életrajzi vagy kortörténeti utalások (referenciák) megnevezésétől, ugyanakkor elsődlegesen poétikai s nem parafrázáló természetűek, tehát egyszerre immanensek és kontextualizálók. Tverdota mentes a 39 tolvajnyelven érvelő, tuti-biztosra menő verselemzők magabiztos gög-jétől, a szövegtől elszakadó asszociációs erőszaktételektől, a „túlértelmezés falláciájától” és az „értetlen” olvasót kisebbségi komplexusában megerősítő tudóskodás hübriszétől. Előfordul, hogy még panaszkodik is a versértelmezés nehézségeire (pl. 147-153., 178.), egy-egy költemény enigma-tikusságára, miközben olykor éppen a sejtelmességben, a termékeny homályban, a képek komprimáltságában látja egy-egy vers fantasztikus művészi erejét és hatásosságát. S nem hátrítja el magától azt a csábító lehetőséget sem, hogy az erkölcsi dilemmák kapcsán a máról s manának is szóljon, hogy személyes reflexióinak, csöndes – esetenként finom iróniával átszótt – pedagógiai ethosának is hangot adjon. Ettől is válik a munka többé, mint hogy „csupán” irodalomtörténeti nővumként, szakmai teljesítményként méltassuk: *önismeret-mélyítő emberi művel*, világkép- és személyiségformáló alkotással, az irodalomtörténetesek céhén kívül is megálló könyvesszével van találkozásunk.

A bűn-motívum sorsa József Attila lírájában

Kényszerűen leegyszerűsítve és tömörítve kísérlem meg összefoglalni a könyv főbb tételeit és konklúzióit. Tverdota számba veszi a pályakezdő József Attila magánszemélyként megélt büntetéseit, mutatól erkölcsi tépelődéseit, jóság- és bűn-élményeit, majd a *Tiszta szívvel* elemzését helyezve érvelése középpontjába, a fiatal költő anarchista, radikális bűnvállalását mutatja be. 1927 és 1933 között József Attila – úgymond – hallgat a bűnről, a forradalmas-osztályharcos lelkület erkölcsi aggálytalansága jellemzi őt, a mindennapi és társadalmi erkölcsi normák kritikája, a fölébük kerülés: egyfajta *amoralista* lírai magatartás, *erkölcsi indifferentizmus*. A pszichoanalízissel való személyes találkozásában, illetve elsődlegesen a *Rapaport-levelekben* és a *Számvetésben* indul meg a gondolati átalakulás. „A pszichoanalitikus morálkritika végletekig vitt kiélezéseként felfogható szélsőséges erkölcszagadást, az erkölcsi elvektől való eloldozottságot az elviselhetetlen szociális sors, az élettartam teljes azonosítása a nélkülözéssel s a vallásos hit elvesztéséből eredő totális magára utaltság motiválja. Paradox módon, a köznapi értelmén túlmenően mégis egy etikai álláspont, az autonóm személyiség kiépítésének, valamilyen szilárd pont keresésének szándéka tapintható ki”. A *Számvetés* zárósora viszont már az egész későbbi, addigra jócskán módosuló-gazdagodó

bűnélmény végleges keretét is kimondja: „nem lesz utolsó ítélet”. A bűn-motívum 1933–1934-ben „életrajzi” ihletéssel robban be a költői univerzumba: Babits Mihály durva megtámadásának megkövető-visszavételi kísérletével, József Attila megrendítő bűnvallomásával (*Magad emésztő* és két 40 levél). Ez a konkrét, „apagyilkos” konfliktus és bocsánatkérő bűnvallomás még néhány egyéb élettény azután – a pszichoanalízis megélt és olvasott tapasztalataiból, az eredendő bűn és más bűnök bibliai, teológiai, filozófiai interpretációiból épülve – fokozatosan végzetes önváddá és tragikus morálfilozófiává szélesedik a költő világmélaben és lírájában. Ezzel a tárgulással egyidejűleg megváltozik József Attila időszemlélete is, az öntéppó múltba fordulás váltja fel a jövőidézést. Egyre inkább az anya vélt vagy valós bűnei, illetve az ezekre reagáló fiú kései önvádjai, egy *hiperbolikus anyaképzet szinte rögeszmés témaként* szövik át a kései költészetet: „az anya alakja vetítívászonként szolgál, amelyre a költő rávetíti mindazokat a problémákat, amelyek őt életében nyomasztják, bántják, izgadják, nyugtalanítják. A *Kései sirató* mindennél jobban illusztrálja ezt a tételt, hiszen itt az édesanya korai halála szoros és szerves kapcsolatba kerül a személyes élet értelmének kérdésével.”

Az 1936-os *Szerkesztői üzenet* – vélhetőleg Barta Istvánnal vitatkozó – bűn-fejezete és a költő nagy versei mintegy összekapcsolják a társadalmi bűnöknek a korábbi évek osztályharcos teóriájával megalapozott kritikáját, a keresztény vallások és a modern filozófiák eredendő bűnre vonatkozó téziseit és a freudista-ferencziánus felfogást, az Ödipusz-komplexust. A költő Marxot idézte, s ennek nyomán – Lengyel András⁵ s mások értelmezéseire is hivatkozva – írja Tverdota: „ha a vallás az emberi lényeg képzeletbeli megvalósulása, akkor az ennek analógiájára felfogott »Ödipusz-vallás« is az emberi lényegét valósítja meg képzeletben, azaz valami lényegesről és létezőről, a lélek belső eredetű állapotáról beszél a maga sajátos mítoszi nyelvén.” Feltűnik s erősödik József Attilában az a képzet is, hogy az *eredendő bűnön* vagy a *bűnre való eredendő hajlamon* kívül nincs is konkrét bűne, vagy ha lenne is, nem tudja, mi ez, miért is kell bűnhődnie. Az élménykörhöz csatlakoznak az imaginárius bűn vagy az eleve jóvátehetetlen, mert halottal (édesanyjával) szemben elkövetett vélt bűn miatti lelkiismeret-vizsgálat drámai motívumai is, meg az, hogy maga követeli: nevezék meg bűnét és büntessék meg. Ám a „bíróság” nem hisz neki, csak akkor látja bizonyítva és megtorolhatónak a bűnösségét, ha újra elköveti (*Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból*).

A Franz Kafka-hatást és -viszonyítást (elsősorban *A per* felől) több József Attila-vers kapcsán is rendkívül alaposan és más értelmezőkkel polemizálva bontja ki Tverdota. A *Tudod, hogy nincs bocsánat* kapcsán pedig görccső alá veszi az először Németh G. Béla által fölvetett Heidegger-analógiát is.

Vitatkozik Heidegger szövegének egykori interpretációjával, s az egész 1968–1969-es – ott és akkor egyébként tudományosan reveláló, ideológiailag bátor, szellemileg kreatív – „kései József Attila”-koncepció számos tételével,⁶ de megerősíti a világerzület, az otthontalanság- és a létbevetettség-élmény rokonságát: „Egy világban, amelyben nincs bocsánat, amelyben nem lesz utolsó ítélet, amelyben a megbánás hiábavaló, az egyszer végrehajtott tett nem tehető meg nem törtéنتté, súlyától nem szabadulhatunk meg, egy ilyen világban el kell fogadnunk a tartós együttélést bűneinkkel, azaz tetteinkért viselt és eltávolíthatatlan felelősségünkkel. Heidegger kifejezésével: vállalnunk kell legsajátabb bűnös-létünket.” József Attilánál tehát a súlyos élettényekből és pszichikai állapotból szublimált bűnkereső lelkiismeret-felfogás, a konkrét és mitizált bűnösségtudat – még ha nehezen valószínűsíthető is az egzisztenciálfilozófia közvetlen hatása – metafizikai és lételméleti hátszelet kap, s ettől is válik oly hátborzongatóvá olvasói számára.

A könyv zárófejezetében Tverdota tipológiába rendezi a költő bűn-képzeteit, élménytípusait: a konkrét vétségtől, az emiatt megvallott lelkiismeret-furdalástól kezdve a bűn és a bűnös szétválasztásán, valamint a büntelen bűnösség paradoxonán át a megbocsátás és a meg nem bocsáthatóság metafizikai dimenziójáig. Tehát – költőről lévén szó – nincs egyetlen, katekizmusszerű bűn- és erkölcsstan József Attilánál, van ellenben egy fokozatosan táguló és elsötétedő lírai univerzum, amelyben az utolsó évek során a bűn centrális ihletté rögzült. Úgy, hogy „a tényleges elkövetés szituációjából kioldott bűn a lét számos olyan meghatározó minőségével (halál, szerelem, Isten, örület stb.) affinitást mutat, amelyekkel normális esetben csak meghatározott feltételek között léphetett volna vegyi reakcióba.” A bűnélményhez kapcsolódó lírai toposzok tehát a „kései” költőnél egy bonyolult alkotás-lélektani térben sűrűsödnek össze, azaz egymástól elválaszthatatlanul izzottak ihletté a személyes sérelmek, a szerelmi társatlanság, a kízó magány, a progrediáló betegség, az egzisztenciális kilátástalanság, a fenyegető szellemi-politikai árnyak, a lélek mélyéről a pszichoanalízis által felhozott-fölkavart emlékek. Nincs egyetlen, fő oksági magyarázat a *lírai bűn-metafizikára*, de gyökeres költészettörténeti fordulatként sem szemlélhető ez a korszak; nem igaz, hogy ezekben az években az *én* végletes önfelszámolása és totális világszemléleti összeomlás jellemezné a költőt. A Babits-konfliktus elemzése kapcsán, de általánosíthatóan írja Tverdota: „József Attila 1933 tavaszától [ti. az illegális KMP-től való elszakadást követően is] mindhalálig szocialista költő marad, ha van létjogosultsága a költészet világnézeti osztályozásának. De ez a szocializmus már nem a harmincas évek elejének intoleráns, szélsőségesen osztályharcos bolsevizmusa,

hanem a polgári kultúra létjogosultságát elfogadó demokratikus szocializmus.” Ugyanakkor a *semmi* szélesedő és mélyülő képzelete, a bűnösség-komplexus, a »te bolond« örvénye és a megbélyegzettségtől való szorongás, a halálra-rendeltség tudata, az elfojtott sérelmek és indulatok felszínre engedése, a súlyosbodó betegség nemhogy nem bomlasztja föl lírája épességét, hanem ellenkezőleg: éppen hogy költészete (s ezen belül a „bűn” melletti más ihletei) tartják egyben – amíg az élet engedte – személyiségét, szubjektuma integritását. Egyetérték Tverdótával: éppen a bűn és a lelkiismeret dinamikája biztosítja, hogy József Attilánál a lelki pokoljárás legmélyén sincs szó „a lélek tehetetlen magamegadása”-ról: „József Attila lírája nem a tudattalannak, hanem a tudattalan tudatosításának a költészete volt.” Tegyük hozzá: ez az egyik döntő tényezője katartikus hatásának kortárs és utókori olvasóiban is.

Vita és továbbgondolás

Nem térhetek ki a bűn-elemzések kultúrtörténeti vonatkozásaira, Tverdota eszmetörténeti kutakodásaira és vitáira. Van persze, amiben *vitakoznék* vele, de ez nem érinti a lényegi mondanivalójával és az elemzési módszerével való egyetértést. A bűn egyetemes történetjének áttekintéséből például kimaradt *a hét főbűn és a nyolcadik* (a kevélység, a fősvénység, a bujaság, az irigység, a torkosság, a harag és a jóra való restség, továbbá a hazugság), amelyek szintén kielemezhetők József Attila lírájából, valamint pszichoanalitikus szövegeiből. Az *eredendő bűn* képzetkincsének vallási-teológiai áttekintésekor érdemes lett volna megvizsgálni a különböző keresztény felekezetek tanításainak olykor vélhetően kontrasztos hatását a költőre; a katolikusok egyébként az *áteredő bűn* fogalmát használják. Van, hogy túlértékel egy verset; pl. a *Harag* referenciális analízise ugyan hasznos, de Tverdota nem győz meg arról, hogy ez valóban jó vers. A Barta Istvánnal történt alkalmi összejövetél tényéből itt – szerintem – nem sikerült a költőnek kivajúdnia egy poétikailag sértetlen lírai általánosítást, az ironia („búsulsz-e Pista”) inkább melodramába fordul és az „örök barátság”-ot cáfoló esetből kibontott halálfilozófiája itt erőlködésnek, túldimenzionálásnak hat. Elkapkodott és banális a *Kései sirató* kezdősora paradoxonának (»Harminchat fokos lázban égek mindig») értelmezése Tverdótánál, sokkal meggyőzőbb számomra Beney Zsuzsa interpretációja: „nagyobb, végzetesebb kór ez a »harminchat fokos láz« a negyvenfokosnál, mert a mindennapok létezésének betegségét jelzi, a létezés gyógyíthatatlan lázának metaforája.”⁷

Csak sajnálhatja a pécsi előadássorozat egykori hallgatósága s a könyv mai olvasója, hogy – vélhetőleg időhiány miatt – „az adott keretek között nem kerülhetett sor” a költő „három utolsó nagy bűnverse”-nek elemzésére. Pedig a [*Talán eltűnök hirtelen*], a [*Karóval jöttél...*] és az [*Ime, hát megleltem*

hazámat] korábbiakban „kialakított önvádakat sorolnak, s mindegyikben jelen van, immár a *Tudod, hogy nincs bocsánat*-beli kedvező alternatíva, a szerelem esélye nélkül, a közeli halál képzelete. 1937 decemberében valóban bekövetkezett az, amit egy [...] töredékében korábban leírt a költő: »bűneim halállá állnak össze«.” E három verselemzés elmaradása 43 annál is sajnálatosabb, mivel a Tverdota-könyv logikáját, érvelési szempontjait érvényesítve és meghosszabbítva – véleményem szerint – egy árnyaltabb értelmezői olvasatra is ajánlatot lehetne tenni. A bűn képzetkörén belül magam némileg másként olvasom ezt a három költeményt, mint amit az idézett mondat sugall: a bűn metafizikai, ontológiai és vallási konnotációja szerintem mintha visszaszorulna bennük. Maga a *bűn* szó sem fordul elő (az imaginárius élmény persze igen), csak a *vétettem* enyhébb igéje. Újraerősödnek bennük a közvetlen önéletrajzi referenciák, a tragikus életútösszegzésben a magány, az egyedül maradás, az egyszerre árvaság és mostohaság kevésbé absztrahált identitása, a nem-szeretettég motívumai válnak dominánssá. Tehát nem az eleve elrendeltség, az eredendő-, illetve az ősbűn, nem a bűntelen, tárgyiatlan bűnösség, de nem is a kozmikus avagy metafizikai bűnbe-vetettséggel a centrális élmény ebben a három költeményben.

Mintha itt József Attila visszatérne tragikus élethelyzete tárgyszerűbb, de a poétikai hitelesítés alkotófolyamatában éppen „elegendően” szublimált oksági meghatározásaihoz – ami nem enyhíti e búcsúzó versek megrendítően tragikus hangvételét. S mintha – ismét csak utalok Tverdota másutt jól működtetett elemzési szempontjaira – helyreállna a *világrend-társadalom-én-bűn-büntetés* korábbiakban felborult pszichikai egyensúlya: a „forgószélben” való helytállás, a „vétkezés” és a mások okozta sérelmek elszenvédése vált e versek lírai hőse önismeretének tengelyévé. Sőt, ha a 30-as évek derekától, a bűn-motívum eszkalációjával együtt – ahogy Tverdota írja (pl. 44–46.) – elhomályosult József Attila *jövőtudata és jövőképe*, a tény szerint vagy metaforikusan *ultima verba*-ként⁸ emlegetett [*Ime, hát megleltem hazámat*]-ban mintha újra visszaélesedett volna. Egyébként Tverdota is vallhatja ezt, hiszen könyve elején, Németh G. Bélával vitatkozva a kései költészet fordulatértékű élmény- és hangváltásáról, maga írja: „a jövő perspektívája [azért] nem tűnt el [...] József Attila költészetéből, de egyrészt ritkábban érvényesült, másrészt pedig ezzel párhuzamosan felszaporodtak azok a versek, amelyekben a személyes perspektíva-vesztés jutott szóhoz.” Visszatérve az [*Ime, hát megleltem hazámat*]-ban újra megjelenő jövőtudatra: igaz, ezt a jövőt az életrajzi és a lírai én számára egyaránt a halál teleológiája hordozza. Mindazonáltal, főleg a *Reménytelenül* – Tverdota kifejezésével „jövövesztő” – 4. sorának »nem remél«-jével szemben ott lakozik benne az emancipációs világnézetéből szemernyit sem engedő költő várakozása is:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.*

44

Kéretik nem rögtön fölhorkanni: korántsem a „szocialista realizmus” rontott s romboló esztétikájának kötelező optimizmusát akarom ide visszacsempészni. De azt igenis kiolvashatni e sorokból, hogy a *bűn-élmény* itt mintha demitizálódott, reszocializálódott volna, s újra összekapcsolódna az a „kint és bent”, amelyről a költő az 1936-os *Szerkesztői üzenet*ben írt.⁹ A három vers bűn-szempontú végigelemzésével vélhetőleg ilyesféle következtetésre juthatott volna Tverdota is, akinek szuverén és innovatív József Attila-olvasata, bűn-felfogása a felvilágosodás kori genézisű, humanista emberkép modernizált értékrendjében fogant. Erre vallanak a könyvből korábban idézett megfogalmazások, de azok a viták is, amelyeket egyik oldalról Németh G. Béla néhány tételével folytat, a másik oldalról pedig (igaz: kevésbé dokumentáltan) azzal a felfogással vív meggyőzően, amely az ún. későmodernség korszakküszöbén álló József Attilát az én szétesését lírailag – úgymond – dokumentáló poétikája okán a posztmodern előfutárának tekintí. „Az erkölcsi ítékezés vagy akárcsak mérlegelés nagyfokú tudatosságot, azaz felelős, erkölcsi lényünk hangsúlyos jelenlétét, az értelem világosságát feltételezi. Aki a bűnnel néz szembe, nem adhatja át magát a tudattalan sodrásának, a révedezésnek, az elbizonytalanodásnak.”

Referencia és recepció

A kései József Attila világképének, lírai alkatának értelmezésével kapcsolatos vitába Tverdota – csöndes, de határozott érvekkel – beleszó egy másik, módszertani diskurzust is, az ún. *referencia-vitáét*. Tverdota itt a gyakorlatban, konkrét verselemzések révén érvényesíti ismert kontextualista álláspontját, amelyet – másokkal, például Lengyel Andrással és Veres Andrással együtt – foglalt s foglal el a Kulcsár Szabó Ernő nevéhez köthető poetológiai iskolával folytatott vitában. Alig-alig deklarál most teoretikus általánosításokat, csak néhány, olykor ironikus kiszólása van (pl. 70., 173.). Még öniróniára is képes, pl.: „ellenállva a referencia-keresés csábításának, beérem azzal, hogy...” A *Tudod, hogy nincs bocsánat* lefegyverzően alapos elemzése során pedig – egyebek mellett – azt mutatja ki a szerző, hogy a konkrét élettényekből strukturált leltárkészítő, életösszegző vers a poétikai stilizációs munka révén miként absztrahálja az életrajzi történéseket lírai képekké, metaforákká, verszenévé, az olvasó számára átadhatóvá és katartikusan átélhetővé formálva az alkotói ihlet termékét. Vagyis hogy azok a fránya referenciák nem az irodalmi érték közvetlen előfeltételei, alkotóelemei és tétélei, hanem az érték kigyöngyözé-

sének – igenis felkutatható, felkutatandó – (bocsánat!) logisztikai bázisát alkotják. „Míg a korábbi leltárkészítő versekben – írja a nagyvers kapcsán Tverdota József Attiláról – költőileg átlényegítve megőrizte a nyers életanyagot, a *Tudod, hogy nincs bocsánat* elemzett szólamainak közvetlen jelentés-tartalmát, lehetséges életrajzi, lélektani referenciáit nagyrészt kiürítette 45 s tiszta formát alkotott belőlük [...] A vers hatása azon alapul, hogy az olvasó, érintkezésbe lépve ezekkel a formákkal, például a »Megcsaltak, úgy szerettek« sorral, érdekeltté válik, kiszolgáltatja önnön életanyagát e formáknak, és tapasztalataiból, képzelgéseiből kölcsönöz tartalmakat nekik.”

A József Attila-értelmezések sorában különösen izgalmas a mindenkori mainstream *receptió* konkrét történeti-ideológiai-pszichológiai dialogikussága, az „elvárási horizont” és a radikális horizontváltások, a kánonépítés és kánonrombolás bemérése. Fantasztikus világ leképezésére és teremtésére képes egy-egy nagy művészi alkotás a vele szembesülő befogadóban! Persze minden – a tudományosság kritériumait vállaló – értelmező is egy sajátos „után”, egy receptiós „előkép”, illetve korélmény felől elemez. Gyakran éppen ezeknek a különböző értelmezői közösségeknek az embereszmény-, értékrend- és stílusnorma-konfliktusa a befogadás és kultusz legtermékenyebb ösztönzője, illetve átrendezője. Mindez persze nem szabad, hogy ellentmondjon a tárgy- és szakszerű elemzés, a bizonyít-hatóság tudományos követelményeinek. Tverdota György (aki más munkáiban maga is elkötelezettje a kritika-, receptió- és kultusztörténetnek) mostani, *Zord bűnös vagyok, azt hiszem* című könyvében a szemérmesen innovatív, ugyanakkor szigorúan egzakt normák szerint érvelők közé tartozik. Kevés „olvasóbarátabb” és „aktuálisabb” témát lehet találni irodalmunkban, mint József Attila sorsképlete és lírája, illetve hozzá kapcsolódva is a magány- és a bűn-élmény; ezt bizonyítja – igaz, a visszajáról – a körülötte hullámmzó bulvárérdeklődés és lúzerkultusz is. Így ennek a könyvnek sem lehet csupán a sterilizált költői szöveg vagy pusztán a bűn szemantikája és kultúrhistóriája a tárgya: rólunk, *apokaliptikus kül- és belvilágunkról* is szól. Megkockáztatom: őszintétlen vagy süket az az olvasó, akinek saját korát és társadalmát megrázó konfliktus vagy személyes élethelyzete nem jut eszébe a könyvet forgatva.

Csupán egyetlen lehetséges olvasatot hozok még szóba, ami akár kiegészítés is lehet Tverdota bűn-értelmezéseihez. Nemcsak bemutatja, rendszerezi és értelmezi a költő különböző bűn-élményeit, hanem igyekszik rekonstruálni is, hogy mi lehetett a *pszichológiai közös nevezője* e változatos, olykor egymással is polemizáló, de kétségtelenül egyre komorabb képzetkincsnek, múltat faggató önvádaskodásnak. Beszélgetve e témákról s József Attiláról, a hozzám legközelebb álló olvasótárs (civilben a feleségem, hivatása szerint pszichológus) vetette föl:

talán a kora kisgyermekkorba visszanyúló *szeretetlenség, a „nem-szeretetség”, a „nem-szerethetőség”* szubjektív érzete lehet az „ösbűn”, amely azután végzetesen a magára maradás *paradox önvádjává* mitizálódik. Vagyis az „egyedül voltam sokáig”, a „Magad vagy, mondták: bár velük / voltam volna én boldogan”
46 lelki konstrukciója, illetve az ebből fakadó monumentális szeretetehség az az alapélmény, amely ihleti és integrálja a bűn-motívumokat. Tverdota természetesen többször is ír erről a magány-tudatról, de én közvetlenül összekapcsolnám József Attila *folyamatosan büntetett, eredendő, de mégsem-volt bűnének* tragikus ön-ítéletével.

Írásom címe, a „fözlaklató tudományos könyv” komolykodó akadémiai világunkban lehet akár szakmai blaszfémia, vagy – mégiscsak líráról lévén szó – oximoron. József Attila költészete és élete, kései tragikus élményköre, hiperbolikus szorongása, bűn-komplexusa, apokalipszis-tudata olyan univerzum, amelyben a 21. századi ember is önmagára ismer. Függetlenül attól, hogy hiszünk-e az eredendő bűn teológiai értelmezésében, elfogadjuk-e Freud ösbűnteóriáját, azonosulunk-e Heidegger világképével, ennek az univerzumnak a szakszerű csillagvizsgálata modern parainézisként is szemlélhető. Tverdota empátiával humanizált tudományos elemzését olvasva „meglett emberré” nevelő tükörbe nézünk. (*Pro Pannónia Kiadó, Pécs 2010*)

¹ A korábbiak kötetben: *Tizenkét vers. József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*. Bp., Gondolat, 2004.; *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzése*. Bp., Osiris, 2005.; „Szublimálom ösztönöm”. *József Attila-versek elemzése*. Bp., Universitas, 2006.; Cseke Ákos társ szerzőségével: *A tisztaság könyve*. Bp., Universitas, 2009. (Ez utóbbi bemutatása e folyóirat hasábjain: Földes Györgyi: *Jobb kéz, bal kéz. Új Forrás* 2010. 10. sz. 97-105.) Legutóbb a *Külvárosi éj* – saját korábbi értelmezését is megújító – friss elemzését publikálta: *Tárgyiaság József Attila költészetében. Irodalomismeret* 2011. 1. sz. 4-22.

² Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX: század első felében*. Bp., 2009., Balassi; *Németh Andor. Változatok az otthontalanságra*. Bp., 2010., Balassi.

³ Tverdota György: *József Attila Irodalom és szocializmus című tanulmányának metafizikai háttere. Literatura* 2007. 3. sz. 308-327. p.; József Attila: *Neurotikus spekulációk*. Tverdota György bevezető tanulmányával és jegyzeteivel. *Mozgó Világ* 2008. 10. sz. 48-57.; *A Szép Szó és a Nyugat. Új Forrás* 2010. 10. sz. 79-96.; *Mi egy új humanizmus hívei vagyunk*. Előadás 2011. május 26-án, megjelenés előtt a *Múltunk* c. folyóiratban.

⁴ Ezt a szakmai köntösbe bújtatott hamisság jelentését hordozó szellemes módszertani kifejezést másutt használja: Tverdota György: *Tizenkét vers. József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*. Bp., Gondolat, 2004. 265.

⁵ Lengyel András: „...gondja kél a gondolatban”. *Az értekező József Attiláról*. Szeged, Tiszatáj-könyvek, 2005.

⁶ Összegyűjtve: Németh G. Béla: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Bp., Tankönyvkiadó, 1982. Tapintatos, de elvszerű vitára vall Németh G. Béla egyik legközelebbi tanítványának a tanulmánya is: Veres András: *A kései korszak verstípusairól. Magyar Tudomány*, 2005. 11. sz. 1415-1430. p.

⁷ Beney Zsuzsa: *A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről*. Bp., Argumentum, 1999. 40. Ezt idézi Szabolcsi Miklós is a Beney-esszé korábbi kiadásából (*József Attila-tanulmányok*. Bp., Szépirodalmi, 1989. 14-15. p.): Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930-1937*. Bp., Akadémiai, 1998. 545.

⁸ A fogalomról és a hozzá tartozó versekről [*Ime, hát megeltem hazámat*] lásd Tverdota György: *Ultima verba. A költő utolsó verse mint végrendelet*. In: Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György (szerk.): *Kultusz, mű, identitás*. Kultusz történeti tanulmányok 4. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 122-131.

⁹ *József Attila összes művei*. III. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Bp., Akadémiai, 1958. 183-186. Tverdota, mostani könyvében a 88-120. lapokon elemzi ezt az írást s lehetséges értelmezési tartományát.